

# *LUCIDA*

# *INTERVALLA*

PRILOZI ODELJENJA ZA  
KLASIČNE NAUKE

28  
(2/2003)

FILOZOFSKI FAKULTET  
U BEOGRADU  
2004

Divna Stevanović

## Adresa istorije medicine

Renesansa filoloških izučavanja *Hipokratske zbirke* u Francuskoj<sup>1</sup> nije bila usamljena pojava, već je činila deo opšteg obnavljanja izučavanja istorije antičke medicine. Jedan od pokretača ovog obnavljanja, medicinski pandan Fernanu Roberu, bio je profesor doktor Pjer Ijar. Život profesora Ijara bio je vrlo nemiran, što nam je jasno već i kada bacimo pogled na funkcije na kojima je bio. Najpre je, između 1925. i 1927, na mestu trupnog lekara Mornarice. Potom je, između 1933. i 1954, lekar u Libanu i Siriji, pri Levantskoj armiji. Nakon ovog iskustva, profesor Ijar se obreo u Indokini gde se njegova karijera razvijala u više pravaca – najpre se bavio lekarskom praksom, zatim je postao profesor, a kasnije i dekan Medicinskog fakulteta u Hanoju. Među poslednjim Francuzima u Vijetnamu (vraćen je u otadžbinu tek 1955), profesor Ijar je 1954, nakon borbi kod Dijen Bijen Fua, uspeo da spase i vrati u otadžbinu više od pet stotina ranjenih francuskih vojnika. Tokom čitavog ovog burnog perioda, Pjer Ijar je objavljivao dela iz anatomije, hirurgije i istorije medicine.

Po povratku u Francusku, Pjer Ijar nastavlja svoju univerzitetsku karijeru – najpre je profesor anatomije u Renu, potom, od 1966, u Parizu. Jedna od njegovih najvećih želja bila je ispunjena, kada je postao direktor studija na École Pratique des Hautes Études, na za njega stvorenoj katedri »Istorija medicine na Zapadu i Istoku«. Profesora Ijara posebno je privlačila medicina Dalekog istoka čije je izučavanje započeo i podsticao u okviru svoje nastave na Medicinskom fakultetu u Hanoju.<sup>2</sup>

Nekoliko godina nakon povratka u Francusku, 1958, prilikom Međunarodnog kongresa istorije medicine u Monpeljeu, Pjer Ijar upo-

---

<sup>1</sup> Vidi *supra*, članak »Hipokrat i Galen na Sorboni«.

<sup>2</sup> Vidi članak Nguyen Tran Huan »Le professeur P. Huard et l'Extrême-Orient«, *Histoire des sciences médicales*, 17, 1983, 394-396.

znaje Mirka D. Grmeka, tada nastavnika na Medicinskom fakultetu u Zagrebu. Upravo on će ga i naslediti na mestu direktora studija na École Pratique des Hautes Études 1973. i doprineti izvanrednom razvoju izučavanja istorije medicine. Usredsređujući se pre svega na zapadnu medicinu, profesor Grmek daće jedinstven doprinos u ovoj oblasti i postaće jedan od najvećih autoriteta u istoriji medicine, o čemu svedoče i njegova brojna naučna zvanja širom sveta.<sup>3</sup> Doktor medicinskih nauka, ali i doktor književnosti i društvenih nauka, profesor Grmek zasnovao je multidisciplinarne studije istorije medicine, o čemu svedoče njegovi brojni radovi, a pre svih njegovo životno delo »Bolesti u osvit zapadne civilizacije« objavljeno 1983<sup>4</sup>. Mogli bismo reći da se njegova sklonost interdisciplinarnosti ogleda i u izboru naslednika – profesor Danijela Gurevič, sadašnji direktor studija istorije medicine na École Pratique des Hautes Études, klasični je filolog, a inače učenik i nekadašnji saradnik profesora Grmeka<sup>5</sup>.

Profesor Danijela Gurevič svoj rad definiše kao medicinsko-filološki, odnosno filološko-medicinski rad, zasnovan na odgovornom i strogo uspostavljanju teksta i značenja reči, koje je praćeno, u meri u kojoj je to moguće, retrospektivnom dijagnozom i tehničkim i konkretnim tumačenjem terapijskih mera, kako hirurških tako i farmakoloških. Ovakvo njeno viđenje istorije medicine verovatno je

---

<sup>3</sup> Profesor istorije medicine na Medicinskom fakultetu u Zagrebu; saradnik u nastavi na EPHE; naučni saradnik na Institutu za istoriju nauke na Sorboni; pridruženi profesor istorije nauke na Kalifornijskom univerzitetu, Berkli; saradnik u nastavi istorije medicine na Univerzitetu Harvard; gostujući profesor istorije nauka na Univerzitetu države Kalifornija, Los Anđeles; direktor kursa istorije nauka u međunarodnom centru Majorana u mestu Eriće na Siciliji; direktor Međunarodne škole istorije bioloških nauka, Stazione zoologica, Napulj i Ishija; gostujući profesor na Univerzitetu u Lozani i na Medicinskom fakultetu u Ženevi; predavač na Visokoj školi istorije nauka Domus Galilaeana u Pizi; gostujući profesor istorije medicine na Univerzitetu La Sapienza u Rimu; v. D. Gourevitch »Elements de biographie et bibliographie choisie de Mirko D. Grmek« dans *Maladie et maladies: histoire et conceptualisation*, Genève, 1992, XIV – LXXII.

<sup>4</sup> Vidi bibliografiju uz ovdašnji uvodni članak, br. 59.

<sup>5</sup> Vidi npr. Mirko Grmek i Danielle Gourevitch *Les Maladies dans l'Art Antique*, Paris, Fayard, 1998.

delimično uslovljeno i time što je uvek bila okružena lekarima: za prof. Mišela Gureviča, psihijatra, udala se već sa dvadeset godina, danas ima sina psihijatra, dobar deo njenih učenika su lekari, zubari ili farmaceuti, sarađivala je sa svoja dva »porodična« lekara, sa čuvenim ginekologom-opstetričarem Ivom Malinasom, sa otorinolaringologom Fransoom Leženom, sa oftalmologom Roberom Hajcom, sa francuskim i italijanskim paleopatolozima i, naravno, sa svojim dragim učiteljem Mirkom Grmekom. Jasno je, dakle, da prof. Gurevič smatra da je saradnja filologa i lekara neophodna u ovom tehničkom domenu, pri čemu je dobitak uzajamni – po njenim rečima, niti se može uspostaviti tekst Sorana iz Efesa niti ispravno prevesti, ako se ne razumeju terapijske mere koje opisuje, na primer, u četvrtoj knjizi spisa *O ženskim bolestima*, prevashodno hirurškoj knjizi. Sa druge strane, lekar koji bi sam pokušao da čita ovaj složeni grčki jezik, ako takvih lekara još uvek ima, našao bi se u opasnosti da prilagođuje tekst kako bi ovaj bio u skladu sa onim što on sam misli o antičkoj medicini. Pristup prof. Gurevič istoriji medicine je, dakle, filološki i medicinski, tako da postoji stalna razmena između jezičkih činjenica i anatomske, fiziološke ili terapijske realnosti.

Od kako je ustanovljen, kurs istorije medicine na EPHE održava se četvrtkom popodne. Za govornicom su se, tokom godina, smenjivali brojni predavači-istraživači iz celog sveta – autor ovog članka je, recimo, imao prilike da sluša predavanja Martina Mengija, profesora u Padovi i Milanu, zatim Mari-Elen Margan, profesora Univerziteta u Liježu i specijaliste za grčku papirologiju kao i predavanja same Danijele Gurevič. Za života prof. Grmeka, on i Danijela Gurevič paralelno su držali kurseve posvećene antičkoj i modernoj medicini, smenjujući se sedmično. Slušaoci ovog kursa su delom univerzitetski nastavnici, delom studenti postdiplomskih studija medicine ili filologije, a delom penzionisani lekari iz cele Francuske.

Polje rada prof. Gurevič je rimska medicina, ali to ne podrazumeva isključivo bavljenje tehničkim spisima na latinskom jeziku – naprotiv, gotovo da je više spisa iz kruga rimskih medicinskih škola na grčkom jeziku, nego na latinskom. Najpre, tu je Soran iz Efesa, lekar koji je pisao na grčkom i bio jedan od istaknutih pripadnika metodističke me-

dicinske škole, iz I veka n. e. Kritičko izdanje i komentarisani prevod njegovog spisa *O ženskim bolestima* Danijela Gurevič je, uz pomoć kolege filologa Pola Birgijera i lekara-akušera Iva Malinasa, objavila u grčkoj seriji biblioteke Collection des Universités de France, poznatijoj kao »Budé«. Zatim je tu i Galen iz Pergama, koji je živio i radio u II veku n. e. i koji je, prirodno, takođe pisao na grčkom<sup>6</sup>. Danijela Gurevič se Galenom bavi pre svega u kontekstu patocenoze (zajednice bolesti) rimskog carskog sveta, razvijajući pojam koji je uveo Mirko Grmek, prema kome je patocenoza odnos ravnoteže, podložen grubom prekidu, između različitih bolesti date populacije u datom periodu. Ona, dakle, kombinuje književne podatke koje daje Galen, sa arheološkim podacima: arheologija gradova i spomenika, paleopatologija, paleoentomologija, paleobotanika itd. Već je tako objavljeno delo *I giovani pazienti di Galeno*, 2001. u Rimu, a od boravka na Prinstonu 2002. prof. Gurevič radi na sveobuhvatnijoj studiji na engleskom o celinu Galenovih pacijenata. Što se tiče latinskih tekstova<sup>7</sup>, ona ih proučava pre svega kao filolog, uvek nastojeći da poveže stvarnost i reči (rimske pilule, rimske flašice za bebe itd.).

Posebnu temu rada Danijele Gurevič predstavlja izučavanje žene u antici, odnosno u Rimu<sup>8</sup>. Ovoj temi, za koju joj je ogroman materijal

---

<sup>6</sup> Galen je, zapravo, došao u Rim tek za vladavine Marka Aurelija (rođen je 129, a u Rim došao 162.), potom se 166. vratio u Pergam da bi već 169, na poziv Marka Aurelija, ponovo bio u Rimu kao lični lekar sina Marka Aurelija, Komoda. U Rimu ostaje bar do 200. godine, kada, po arapskoj tradiciji, rešava da se vrati u Pergam, gde, po istoj tradiciji, i umire. Up. *Western Medical Thought from Antiquity to the Middle Ages*, ed. Mirko D. Grmek, Cambridge, Massachusetts & London, England, 1998, str. 123-136.

<sup>7</sup> Vidi npr. »Les noms latins de l'estomac«, *Revue de philologie*, 50, 1976, 85-110; »Les noms des dents en grec et en latin«, avec G. Cootjans, *Revue de philologie*, 57, 1983, 189-201. »Les mots pour dire la folie en latin. À propos de passages de Celse et Célius Aurélien«, *L'évolution psychiatrique*, 1991, 561-568; »Proposition pour l'étymologie d'*apiosus*«, *Revue de philologie*, 67, 1993, 255-259.

<sup>8</sup> Vidi *Le mal d'être femme. La femme et la médecine dans la Rome antique*, Paris, Les Belles Lettres, 1984; *La vie quotidienne. La femme dans la Rome antique*, Paris, Hachette, 2001.

pružio i rad na Soranovom delu, prof. Gurevič posvetila je dve studije. Međutim, sama Danijela Gurevič protivi se povezivanju ovog svog naučnog interesovanja sa trenutno aktuelnim *gender studies*, kojima pripadaju i radovi posvećeni položaju žene u antici, posebno brojni iz pera američkih istraživača poput Frome Zajtlin ili Ive Kjuls<sup>9</sup>. Danijela Gurevič je u prvi plan stavila neku vrstu nežnosti, kao i razumevanja, za rimske žene, te se trudila da ih, u svetlu u kom ih je ona doživela, predstavi i današnjoj publici, čuvajući se pri tom zauzimanja strana u borbi polova.

Profesor Danijela Gurevič i ovom prilikom ljubazno nam je izašla u susret i omogućila objavljivanje prevoda svog članka »La cuisine du corps féminin : l'eau dans le livre III du traité gynécologique de Soranos d'Éphèse«, koji je bio jedan od priloga izloženih na naučnom skupu održanom 1992. u Atini i posvećenom vodi, zdravlju i bolesti u grčkom svetu<sup>10</sup>.

### Odabrana bibliografija Danije Gurevič

#### *Monografije*

1. *Le triangle hippocratique dans le monde gréco-romain : le malade, sa maladie et son médecin*, Paris-Rome, École française de Rome, 1984 (B.É.F.A.R., 251), 550 p. et 3 indices.

2. *Le mal d'être femme. La femme et la médecine dans la Rome antique*, Paris, Les Belles Lettres, 1984, (coll. Realia), 276 p. avec indices et appendices, préface de M.D. Grmek.

---

<sup>9</sup> Froma Zajtlin je profesor grčkog jezika i književnosti na univerzitetu Princeton i vrlo poznat istraživač u domenu »antičkih ženskih studija«. Kod nas je preveden njen članak »Teba : pozorište identiteta i društvo u atinskoj drami«, prev. Novica Petrović, *Reč*, 39, 141-165. Iva Kjuls je autor studije *Reign of the Phallus: Sexual Politics in Ancient Athens*, koja, kao što to i naslov nagoveštava, nastoji da dokaže apsolutnu socijalnu prevlast muškarca u antičkoj Atini.

<sup>10</sup> Danielle Gourevitch, »La cuisine du corps féminin : l'eau dans le livre III du traité gynécologique de Soranos d'Éphèse«, *L'eau, la santé et la maladie dans le monde grec*, ed. R. Ginouvès, A. M. Guimier-Sorbets, J. Jouanna, L. Villard, Paris-Athènes, 1994.

3. *Traité des maladies des femmes de Soranos d'Éphèse, Livre I*, Texte établi, traduit et commenté, Collection des Universités de France, Paris, Les Belles Lettres, 1988 (avec P. Burguière et Y. Malinas).

4. *Traité des maladies des femmes de Soranos d'Éphèse, Livre II*, Texte établi, traduit et commenté, Collection des Universités de France, Paris, Les Belles Lettres 1990 (avec P. Burguière et Y. Malinas).

5. *Traité des maladies des femmes de Soranos d'Éphèse, Livre III*, Texte établi, traduit et commenté, Collection des Universités de France, Paris, Les Belles Lettres 1994 (avec P. Burguière et Y. Malinas).

6. Mirko Grmek et Danielle Gourevitch *Les maladies dans l'art antique*, Paris, Fayard, 1998.

7. *Traité des maladies des femmes de Soranos d'Éphèse, Livre IV*, Texte établi, traduit et commenté, Collection des Universités de France, Paris, Les Belles Lettres 2000 (avec P. Burguière et Y. Malinas).

8. *I giovani pazienti di Galeno. Per una patocenosi dell'impero romano*, Laterza, Roma-Bari, 2001.

9. *La vie quotidienne. La femme dans la Rome antique* (en collaboration avec M.-Th. Raepsaet), Paris, Hachette, 2001.

#### *Noviji članci*

1. »Autour d'Alexandre le grand: maladies des yeux dans l'art antique«, avec M. Grmek, *Réalités ophtalmologiques*, octobre 1999, 8-12

2. »Fumigation et fomentation gynécologique«, dans *Aspetti della terapia nel Corpus hippocraticum, Atti del IX Colloquio internazionale ippocratico* (Pisa 25-29 settembre 1996), edd. I. Garofalo, A. Lami, D. Manetti e A. Roselli, Firenze, 1999, 203-217.

3. »The history of medical teaching«, *The Lancet*, 2000, 354, dec. 1999, siv. 33.

4. »La maternità in età romana«, dans *Mater. Incanto e disincanto d'amore*, a cura di Gaspare Baggieri, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali, 2000, 43-47.

5. »Tétines naturelles et tétines artificielles du nourrisson antique«, *Réalités en gynécologie-obstétrique*, n° 50, avril 2000, 48-52.

6. Le médecin, l'hymen et l'utérus », *L'Histoire*, n° spécial 245, juillet-août 2000, *Les femmes. 5000 ans pour l'égalité*, 18-21.

7. »Une création lexicale continue, les dérivés en -osus dans le vocabulaire pathologique des médecins et des vétérinaires«, dans *Les textes médicaux*

*latins comme littérature (colloque de Nantes 1998)*, edd. A. et J. Pigeaud, Nantes, Institut universitaire et Université de Nantes, 2000, 113-126.

8. »Bonnes pages de gynécologie-obstétrique : Soranos d'Ephèse. I. Puberté et virginité«, *Réalités en gynécologie-obstétrique*, 53, septembre 2000, 39-41. II »Bain et fumigation gynécologique dans l'Antiquité. La cuisine du corps féminin«, 55, décembre 2000. III (en collaboration avec Catherine Malinas), »Dystocie et embryotomie dans l'Antiquité«, 56, février 2001.

9. »Préparation intellectuelle et déontologie de la sage-femme: du traité *Des maladies des femmes* de Soranos d'Ephèse aux *Infortunes de Dinah*«, in *From Athens to Jerusalem. Medicine in hellenized Jewish lore and early christian literature*, ed. by Samuel Kottke and Manfred Horstmanshoff, Erasmus, Rotterdam, 2000, 69-81

10. »Hicesius' fish and chips. A plea for an edition of the Fragments and Testimonies of περὶ ὕλης«, in *Athenaeus and his world. Reading Greek Culture in the Roman Empire*, ed. by David Braund and John Wilkins, Exeter, Exeter Un. Press, 2000, chap. 37, 483-491.

11. »Tourisme médical et maladies dans l'art antique«, *Conférences rennaises d'histoire de la médecine et de la santé*, Presses de l'Université de Rennes I, vol. 6, Rennes, 2000, 101-109.

12. »Mirko Drazen Grmek«, *Encyclopedia Universalis, Universalis* 2001, Paris, p. 438.

13. »Deux étapes dans l'histoire de la notion de contagion : d'Hippocrate à Galien«, *Bull. de l'Académie nationale de médecine*, 185 (5), 2001, 977-986.

14. »Mirko Grmek et les études classiques«, *History and philosophy of the life sciences*, 23, 2001, 29-37 (cf. 185 bis, première version, brève, in *Alimentation et histoire de la médecine, Actes du troisième colloque CEHM*, Montastruc, mars 2000, 100-105).

15. »Problèmes d'obstétrique à Rome: césarienne, version, embryotomie et drogue de la dernière chance«, in *Thérapies, médecine et démographie antiques*, ed. Jean-Nicolas Corvisier, Christine Didier et Marine Valdher, Arras, Artois Presses Université, 2001, 277-292.

16. »Un éléphant peut en cacher un autre, ou comment sauter du coq à l'âne peut mettre la puce à l'oreille«, *Natura Docente. Mélanges de médecine ancienne et médiévale offerts à Guy Sabbah*, Saint-Etienne, Publications de l'Université de Saint-Etienne, 2001, 157-176.

17. »Quand les Romains maltrahent les enfants«, *L'Histoire*, 261, janvier 2002, 82-87.
18. «Sur l'androgynie pathologique de Galien», *Medicina nei Secoli*, N° spécial consacré à l'histoire de l'androgynie, 13, 2, 2001, 333-347.
19. »Le nourrisson et sa nourrice: étude de quelques cas pédiatriques chez Galien«, *Revue de philosophie ancienne*, 2, 2001, 63-76.
20. »Une lettre de Littré au docteur Blache« (avec Pierre Morel), Coll. Latomus, Bruxelles, 2002, *Hommages à Carl Deroux II*, 505-513 (cérémonie de remise le 9 novembre 2002).
21. »Les yeux malades dans l'art antique«, (en collaboration avec Mirko Grmek), in *L'œil dans l'Antiquité. Approche pluridisciplinaire. Table ronde de Lons-le-Saunier. Jura. 11-12 février 1994*, Lons-le-Saunier, 2002, 95-108.
22. »Chirurgie gynécologique et obstétricale à l'époque romaine. Textes, archéologie, paléopathologie«, *Centre Jean Palerne, lettre d'information* 2002, Saint-Étienne, 2003, 26-30 (bibliographie).
23. »Le malatie e il dolore nell'arte, rappresentazioni casuali e rappresentazioni a fine didattico« (Lezione magistrale, in onore di Mirko Grmek), *Medicina nei Secoli*, 14 (2), 2003, 311-335.
24. »Fabriquer un médicament composé, solide et compact, dur et sec : formulaire et réalités«, in *Manus medica, études réunies par Françoise Gaide et Frédérique Biville* Publications de l'université de Provence, Aix-en-Provence, 2003, 49-68.

### **Résumé**

Ce texte offre une présentation de la chaire de l'histoire de la médecine à l'EPHE, depuis son établissement, relativement récent, jusqu'à nos jours. Le travail de son directeur actuel, prof. Danielle Gourévitch, est présenté en détail.

## Sadržaj sveske 28 (2/2003)

|                                                                                                                                          |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| [Iz uredništva                                                                                                                           | 5]  |
| DIVNA STEVANOVIĆ<br>Izučavanje antičkih medicinskih autora danas: susret klasične filologije i medicine                                  | 7   |
| DIVNA STEVANOVIĆ<br>Hipokrat i Galen na Sorboni                                                                                          | 28  |
| VERONIK BUDON-MIJO<br>Galenska teorija o vidu: boje tela i boje tečnosti                                                                 | 32  |
| DIVNA STEVANOVIĆ<br>Adresa istorije medicine                                                                                             | 45  |
| DANIJELA GUREVIĆ<br>Kuhinja ženskog tela: voda u III knjizi ginekološkog spisa Sorana iz Efesa                                           | 53  |
| DIVNA STEVANOVIĆ<br>Lijež, reč koja podseća na papirus                                                                                   | 72  |
| MARI-ELEN MARGAN<br>Medicina u papirusima na grčkom jeziku nađenim u Egiptu                                                              | 76  |
| DIVNA STEVANOVIĆ<br>Divlja vatra u nama: bolest kao agresija u <i>Hipokratskoj zbirci</i> i u srpskom folkloru                           | 93  |
| DIVNA STEVANOVIĆ<br>Piti ili ne piti: Hipokrat, <i>O vrstama vazduha, vode i mesta</i>                                                   | 101 |
| DIVNA STEVANOVIĆ<br>Šta je to u ljudskom biću: Celz, <i>Medicina</i> 4.1 i 8.1                                                           | 121 |
| Naučni skup »Mélanges, crases, tempéraments : La chimie du vivant dans la médecine et la biologie anciennes« ( <i>Divna Stevanović</i> ) | 137 |